

Тема 1. Загальні положення теорії доказів.

1. Поняття істини у кримінальному провадженні. Гносеологія кримінального провадження.
2. Поняття доказового права і теорії доказів у кримінальному процесі.
3. Завдання та методи доказового права.
4. Місце теорії доказів у системі наукових знань.

Навчальна мета: домогтися міцного засвоєння знань щодо поняття та змісту теорії судових доказів у кримінальному процесуальному праві.

Виховна мета: сприяти формуванню наукового світогляду, моральних, естетичних та інших якостей особистості, вихованню колективу.

Розвивальна мета: розвинути інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, уяву, мислення, спостережливість, активність, творчість, самостійність слухачів, прищепити їм раціональний спосіб пізнавальної діяльності.

Навчальний час: 2 години

Навчальне обладнання, ТЗН: мультимедійний проектор, комп'ютер.

Наочні засоби: малюнки та схеми, мультимедійні презентації.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки:

Забезпечуючі дисципліни: судові та правоохоронні органи України, кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність

Література:

1. Белкин А. Р. Теория доказывания : [науч. - метод. пособ.] / Белкин А. Р. - М. : НОРМА, 1999. - 418 с.
2. Бочаров Д. Функціонування доказів як семіозис: від фактичних даних - до фактів / Д. Бочаров // Право України. - 2012. - № 7. - С. 127-133.
3. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [наук.- практ. посіб.] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. - 2-е вид., стереот. - К. : КНТ, 2007. - 270 с.
4. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія / Коваленко Є. Г. - К. : ЮрІнком Інтер, 2011. - 444с.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30. - Ст. 141.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 листопада 2012 року : (офіц. текст). - К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. - 382 с.

7. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. - Х. : Право, 2013. - 824 с.
8. Кримінальний процес [текст] : підручник. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 544 с.
9. Ландарь Е. М. Інститут доказування в кримінальному процесі та його практичне значення / Е. М. Ландарь // Південноукраїнський правничий часопис. - 2011. - № 1. - С. 201-205.
10. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : Підручник / Лобойко Л. М. - К. : Істина, 2014. - 432 с.
11. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / Стахівський С. М. - К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. - 271 с.
12. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования: монография / Шейфер С. А. - М. : Норма, 2009. - 239 с.
13. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження: проблема функцій та співвідношення / М. Є. Шумило // Юридичний вісник України. - 2013. - № 40 (953). - С. 6-7.
14. Яновська О. Г. Доказування в кримінальному судочинстві: особливості акмеологічного впливу / О. Г. Яновська // Правове регулювання економіки : зб. наук. пр. - К. : КНЕУ, 2009. - Вип. 9. - С. 278 - 288.

Вступ

Одним із найважливіших завдань сучасної Української держави і суспільства в цілому є забезпечення суворого дотримання законності, викорінення будь-яких порушень правопорядку, ліквідація злочинності, усунення причин та умов, що породжують та сприяють її розвитку. Уряд України намітив і виконує комплекс заходів з виконання зазначених завдань. Нині особлива увага приділяється удосконаленню діяльності органів прокуратури, внутрішніх справ, юстиції, судів, що покликані стояти на стороні законності, захисту прав громадян та інтересів суспільства.

Розслідування злочинів, розгляд і вирішення кримінальних проваджень у суді - це сфера кримінально-процесуальної діяльності зазначених органів. Процес доказування - це формування доказів і їх процесуальних джерел по виявленню, дослідженню, збиранню, перевірці, закріпленню та оцінці, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Теорія доказів являє собою частину науки кримінального процесу, яка присвячена вивченню процесу доказування при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінального провадження.

Як і будь-яка наукова теорія, вона має внутрішню цілісність і відносну самостійність у рамках відповідної науки. Дійсно, як доказування не може

бути відокремлене від усього кримінального процесу в цілому, так і теорія доказів не може бути ізольована від науки кримінального процесу. Як частина і ціле вони органічно пов'язані між собою.

Розвиток теорії доказів нерозривно пов'язаний з розвитком загальних принципів кримінального судочинства. Дослідження конкретних проблем доказування вимагає залучення матеріалу з інших підгалузей науки кримінального процесу. Наприклад, вивчення проблем участі обвинуваченого, потерпілого в доказуванні неможливе без аналізу процесуального статусу цих осіб, їхніх прав і обов'язків, вивчення питань збирання доказів слідчим, прокурором, судом (суддею), вимагає розгляду їх процесуальних функцій тощо. У той же час дослідження проблем, пов'язаних із гарантіями прав особи в процесі, може виявитися досить формальним, якщо воно буде відокремлене від розроблення питань доказування.

Уявляється, що наука кримінального процесу так само, як і інші галузеві юридичні науки, не є ані чисто теоретичною, ані чисто прикладною, а об'єднує в собі всі ці якості. Те, що правильно для всієї науки кримінального процесу, правильно й для її частини - теорії доказів. Найменування «теорія» означає тут тільки те, що поряд із описом різних явищ, які стосуються процесу доказування, дається також їх пояснення, розкривається їх сутність. Таке узагальнення, що пояснює значення, прийнято називати теоретичним.

У сучасній філософській і логічній літературі вироблені певні критерії, яким повинна задовольняти будь-яка теорія. Теорія доказів у кримінальному процесі в сучасному її вигляді відповідає цим основним вимогам.

Теорія доказів описує дійсно існуючий нормативний порядок доказування та його практичну реалізацію, не обходячи стороною істотних труднощів, суперечностей, прогалин і тому подібних явищ у практиці. Це відповідає вимозі адекватності теорії своєму предмету, її інтерпретованості.

1. Поняття істини у кримінальному провадженні. Гносеологія кримінального провадження.

Людство завжди займалося пошуком істини, пробує всі можливі шляхи та засоби для цього. Кожна із релігій пропонувала своє бачення істини (наприклад іслам та іудаїзм стверджували, що єдина істина це зміст священних книг, християнство ж стверджує, що бог і є істина та ін.), але у будь-якому разі їх концепції істини були безперечними й авторитарними. З появою філософії (та гносеології) з'явилися нові шляхи розв'язання істини, нові спроби її визначення. Майже кожна філософська школа мала своє власне бачення істини із своїми, притаманними тільки їй, шляхами її знаходження. Це говорить перш за все про те, що пошук істини притаманний людині. Це дещо, що закладене в нас самою природою.

Що стосується самого процесу пошуку, перш за все істину шукає наука. Наукова істина має певну кількість притаманних їй ознак серед яких головне місце займає направленість на розкриття сутності. До того ж їй притаманні системність, обґрунтованість та доказовість. Останні дві характеристики також притаманні й істині у правозастосовній діяльності. Ця істина більш відома як правова, юридична чи судова. Пошук цієї істини є головним

завданням правосуддя. Окрім цього правова істина направлена на вирішення спорів, конфліктів. Які ж ознаки відокремлюють цей різновид істини від істини, скажімо, побутової? Це перш за все її об'єктивність та конкретність. Саме ці дві ознаки є вирішальними рисами у визначенні юридичної істини. Так, пише Костицький М.Ф.: «Конкретна перевірка істинності норми права неможлива без правозастосування як особливого і в певному розумінні універсального способу реалізації юридичних норм. Безконфліктне, швидке, високоефективне застосування норми права є важливим свідченням його істинності. Якщо ж процес використання норми пов'язаний з різними труднощами, перешкодами, зупинками, то її зміст або форма (або і те, й те) неадекватно відображає предмет регуляції. Тут ідеться, насамперед, про перевірку істинності юридичних норм у розумінні забезпечення життєдіяльності суспільства.».

Чинне процесуальне законодавство України не оперує поняттям істини. У той же час, одним із принципів правозастосування у судовому процесі законодавством визначено справедливість. Дослідник Б.Н. Чичерін (1828-1904) трактував справедливість у трьох аспектах: по-перше, як правду, подруге, як відплату, по-третє, як поняття юридичної справедливості, юридичного закону, морального закону. Незважаючи на те, що «справедливість» і «істина» - не завжди збігаються у дійсності, вони тісно взаємопов'язані. Судове рішення має відповідати вимогам справедливості, остання - породжується змагальністю судового процесу. У свою чергу, змагальність може розглядатись як «спосіб досягнення істини».

Ідеальною представляється та ситуація, коли суд, розглядаючи справу в змагальному процесі, встановить в кримінально-правовому спорі об'єктивну істину і відновить справедливість, про що пише А. Тушев: "Рішення суду таки має базуватися на об'єктивній істині. Інакше ні про яку справедливість не може бути й мови. Змагальність - це спосіб досягнення істини". Йому вторить Г.В. Софронів: " ... Без істини немає правосуддя, істина є єдино непорушна основа справедливості". Однак, навіть в тих умовах, коли об'єктивна істина просто недосяжна, суд зобов'язаний прийняти законне, обґрунтоване і справедливе рішення - отже, між поняттями "істина" і "справедливість" не можна ставити знак рівності.

Філософська природа поняття "справедливість" безперечна. Зокрема, Парменід і Демокріт говорили, що "все відбувається в силу необхідності, необхідність - це те ж, що доля і справедливість, і провидіння, і сила, що творить світ". В.І. Хайруллин відзначає, що навряд чи слід визнавати тотожність понять справедливості і моральності, оскільки більш широко поширеною є думка, що моральність - загальне поняття, тоді як справедливість - приватне; останнє входить до складу першого.

На думку Т.К. Рябіної, О.В. Петрової, Є.Д. Горевого справедливість це в першу чергу етична, моральна категорія, що об'єднує в єдину морально - правову систему провадження у кримінальних справах. Правосуддя це і є справедливий суд, право на який гарантується Загальною декларацією прав

людини (ст. 10). Справедливість завжди відображає співвідношення декількох явищ з погляду розподілу добра і зла між людьми.

Але, як же через справедливість народжується істина? Всім відомий вислів «в спорі народжується істина», безсумнівно, пов'язаний з правосуддям, адже в істині поєднуються ствердження і заперечення, в ній відповіді на всі сумніви знаходять себе через спір. Але, на жаль, це твердження не завжди вірно: якщо жодній стороні істина не відома, спір безплідний. Тут же істина може виступати і в ролі антиномії: протиріччя між двома положеннями, кожне з яких логічно доказуємо. Звичайно, всім зрозуміло, що ані право, ані правосуддя не можуть існувати без істини. Але зміст «судової істини» (або юридичної істини) визначається науковцями та правозастосовниками дуже по різному.

Більшість вчених, в т.ч. Е.М. Мурадян, займають позицію, що судова істина - продукт реальних фактів, обставин, стану, відносин, що складають суть справи, адекватного їх тлумачення, і визначення юридичного сенсу, значення з позиції закону, що підлягає застосуванню.

Хоча й багатьма авторами (І.М. Резниченко, П.Ф. Пашкевичем, Н.Б. Зейдером) робиться висновок про абсолютність судової істини, на мою думку, абсолютна істина є ідеалом, досягти якого суд не здатен. Тому, звичайно, коли мова йде про пошук судом істини, на увазі мається саме відносна істина. До того ж, встановлена вчора істина, завтра може бути оскаржена, переглянута. Також, доволі часто істина встановлюється поетапно (на стадії досудового, судового провадження, тощо).

З такою точкою зору погоджується багато науковців, так В.С. Тадевосян вважає, що істина, встановлювана судом, за своїм характером є відносною, оскільки абсолютна істина - це абсолютно повне, вичерпне знання про матерію, її властивостях і формах, це межа пізнання, чого не можна сказати про судові пізнання, оскільки воно спрямоване на дослідження далеко не всіх факторів, а тільки значущих для вирішення конкретної справи.

Істина лише почасти є абсолютною, пише А.Ю. Угреньт, тобто є відносною, так як суб'єктом її віддзеркалення є людина, яка силою своїх можливостей, волі, бажань і т.п. може впливати на істину, змінювати її. Інакше кажучи, те, що людина відчуває і наскільки вона знає, розуміє, те існує і є істиною, і навпаки.

Певні автори, стоять осторонь від наведених визначень істини (А. Рівлін, Ю.К. Осіпов) обумовлюючи судову істину як окрему категорію, як певний гібрид відносної та абсолютної істини, чи взагалі відкидаючи необхідність визначення судової істини у цілому. Цікавими також є визначення М.С. Строговича, який використовує в працях формулу «матеріальна істина», під якою він розуміє «об'єктивну істину в спеціальній сфері судової діяльності» та А.А. Кухта, який говорить про те, що істина в кримінальному процесі є «правдоподібною», розуміючи судову істину як ймовірне знання про обставини, які стали предметом судового спору. «Істина ... в кримінальному процесі виражається в достовірності (впевненості), що такий-то факт існує чи не існує», - писав класик французького кримінального процесу Фостен Елі.

Але, у будь-якому разі, безсуперечним та загальноприйнятим є той факт, що судову істину можна визначити як об'єктивну та процесуальну істину. Перш за все, це обумовлено тим, що суд цікавлять конкретні факти взаємин сторін спору. У цьому сенсі пізнавальну діяльність суду можна вважати фактологічною, що поєднує в собі початки абсолютності і відносності.

Далі зупинимось окремо на двох принципах судової істини: об'єктивності та формальності.

За принципом об'єктивності рішення суду мають ґрунтуватись на об'єктивній дійсності. Так, відповідно до ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Що ж стосується принципу формальної істини, відповідно до нього за судом закріплюється можливість виносити рішення тільки на основі тих матеріалів, які сторони знайшли можливість подати до суду. Отже, суд може покласти в основу свого рішення лише вказані стороною факти, використовувати докази, представлені стороною і не досліджувати їх у силу службового обов'язку. Так, відповідно до ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Як вбачається, пошук істини у різних видах судочинства (та у різних юрисдикціях у цілому) ґрунтується на різних принципах судової істини.

На сьогоднішній день серед науковців існує думка щодо зростання тенденцій втрати принципом об'єктивної істини своєї актуальності останнім часом. Так, з точки зору В.В. Яркова, у відповідність з якою принцип об'єктивної істини поступово витісняється принципом формальної істини, маючи на увазі, що тенденційно суд тепер не прагне з'ясувати справжні взаємовідносини сторін. В.В. Ярков вважає, що в даний час відповідно до принципу юридичної істини, суд вирішує справу на підставі наданих сторонами доказів, суд не втручається в процес доказування, а лише визначає, які факти і яка сторона повинна довести, тобто розподіляє між ними обов'язок по доведенню. Принцип юридичної істини, на думку автора, взаємопов'язаний із принципом змагальності і визначає, що суд тепер може відмовити у задоволенні позову, наприклад, за недоведеністю, а сам не братиме заходів до встановлення обставин справи. В.В. Ярков також зауважує, що судова реформа змінює функції суду в процесі, перетворюючи його більше в арбітра, ніж зацікавленого у встановленні істини учасника.

Таким чином, особливо в умовах змагальності судового процесу, все більше значення відіграє пошук саме формальної юридичної істини, тобто істини встановленої судом саме на підставі наданих йому доказів або істини, що безпосередньо витікає зі спору між сторонами процесу.

Однак, на думку автора, тенденція щодо превалювання принципу формальної істини не означає відмову від пошуку об'єктивної істини, а лише через механізм змагальності проводить певною мірою зміну суб'єкта пізнання. Закріплення принципу змагальності - це єдиний шлях до правильного встановлення дійсних обставин справи, і це не означає витіснення одного принципу іншим. На думку багатьох вчених, принцип об'єктивної істини як би знаходиться в деякому діалектичному протиріччі з принципом змагальності та рівноправності, тому всі три принципи слід розглядати у єдності і взаємозв'язку. І дійсно, за допомогою принципу об'єктивної істини змагальність розкривається повною мірою, дозволяє зацікавленій особі захистити свої права та інтереси, а також вимагати від суду об'єктивного вирішення справи. У рамках об'єктивної істини, змагальність діє як принцип встановлення фактичних обставин справи, що передбачає покладання обов'язки по їх доказуванню на сторону, при тому, що остаточний висновок про істинність досліджуваних фактів і їх юридичній оцінці робить суд. Процесуаліст М.М. Полянський зазначав: «Змагальність - це метод відшукування істини, який полягає в змаганні сторін, контрольованою активною участю суду в розгляді справи». Як зазначено С.Л. Кисленко, «...мета судового слідства - спільно з усіма учасниками судового процесу відновити справжню (або близьку до неї) картину вчиненого діяння, перевірити всю сукупність запропонованих суду доказів, ретельно дослідити і оцінити їх не тільки з позиції допустимості, але також з позиції достовірності та достатності» [4, 58-59]. Саме доведення являє собою ні що інше, як процес встановлення істини. Сторони в процесі зобов'язані вжити заходів до визначення таких меж дослідження доказів у суді, які дали б можливість суду повністю розібратися у всіх обставинах справи і прийти до ясних і вичерпних висновків про наявність або відсутності події злочину, винність або невинність підсудного у його скоєнні.

Як зауважує Є.М. Мурадян, істина - це насамперед проблема судових доказів і правил доведення. Перш ніж прийти до висновку про існування суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, суд повинен точно встановити факти, на яких це право ґрунтується. І тільки правильний розгляд і вирішення справи приведе до досягнення вірного знання про фактичні обставини. Як правило, юридично значимі факти виникають і існують до процесу, і отримати знання про них можливо шляхом доведення.

На думку А.Ф.Клейнмана, доказування в цивільному процесі є процесуальна діяльність тільки сторін, заснована на сукупності відповідних процесуальних прав і складається у твердженні про фактичні обставини справи, подання доказів, спростування доказів противника, заяві клопотань про дослідження доказів, участь у дослідженні доказів, дачі пояснень з приводу досліджених доказів. Так, відповідно до ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Іншими авторами до сторін доказування також відноситься безпосередньо суд. Доказами,

відповідно до ст. 84 КПК України, є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Згідно зі ст. 57 ЦПК України, доказами в цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Окремо слід звернути на дві необхідні характеристики доказів, передбачених зокрема процесуальним законодавством України, це належність (зв'язок із предметом доказування) та допустимість (отримані відповідно до вимог чинного законодавства). Як вважає Є.М. Мурадьян, істина доводиться. По-перше, у статусі версії недоведена істина залишається істиною, але юридично вона не існує. По-друге, зв'язок істини з доказами може бути втрачений до часу судового слідства. По-третє, сторона може використовувати наявні докази не в інтересах істини або сторони можуть не володіти істиною, але вважати інакше. Відзначимо, що процес - це змагання двох версій, з яких помилкова або одна, або обидві. Акт правосуддя, завершальний процес, повинен містити встановлену істину, що, як правило, не можливо зробити без доказів. Також важливим аспектом проблеми юридичної істини є те, що сторона може повідомляти суду істину, не пред'являючи доказів на підтвердження того, що це дійсно правда. Виникає колізія правди - істини з доказовим правом. На відміну від кримінального процесу, де колізія вирішується на користь обвинуваченої сторони, в цивілістичній судочинстві ситуація дозволяється шляхом розподілу тягаря доведення.

Заключною і дуже істотною, а можна сказати і головною, стадією доказового процесу є оцінка доказів, оскільки результати оцінки утворюють основу прийнятого судом рішення у справі. Під оцінкою доказів розуміється розумовий процес суду, що протікає на основі логічних законів, та спрямований на визначення їх належності, допустимості, достовірності, достатності, взаємного зв'язку і досягнення на цій основі вірних висновків. Так, відповідно до ст. 212 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. В силу ст. 94 КПК України у кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. З наведеного вбачається в цілому тотожний підхід для дослідження та оцінки доказів як у цивільному, так і в кримінальному процесах.

Цікавим, наразі, є акцент законотворця на внутрішньому переконанні суддів. Внутрішнє переконання суддів складається на основі вивчення об'єктивних обставин цивільної справи. Під внутрішнім переконанням розуміється впевненість або почуття впевненості судді в істинності чи хибності шуканих фактів. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням суду полягає в тому, що тільки самі судді вирішують питання достовірності доказів, їх істинності або хибності, їх достатності для правильного висновку. Внутрішнє переконання суддів відображає їх власне ставлення до своїх знань, рішень, дій. Об'єктивну основу внутрішнього переконання становить сукупність фактів, встановлених по справі.

Окремо, на мою думку, також слід звернути увагу на роль судової практики у встановленні істини за конкретною судовою справою. «Практика, як критерій істини в кримінальному судочинстві, - зазначає П.А. Лупінська, - застосовується найчастіше в опосередкованій формі, коли результати доказування порівнюються з даними, які вже були перевірені практикою і їх істинність не викликає сумнівів. При цьому критерієм істини є не тільки практична діяльність по даній кримінальній справі. Практика в широкому сенсі охоплює і особистий професійний досвід суддів, колективний досвід розслідування і судового розгляду кримінальних справ, відбитий в кримінально-процесуальних нормах, криміналістичних рекомендаціях, узагальненнях судової практики, в керівних постановах Пленуму Верховного Суду та ін.».

Враховуючи вищевикладене, на мій погляд неможливо однозначно стверджувати про втрачання значимості принципу об'єктивності у пошуку юридичної істини. На мою думку, реалізація наведеного принципу саме підкреслюється та відбувається через принцип змагальності сторін. Зазначений шлях, як бачиться, більше відповідає сьогоднішнім реаліям життя та, певною мірою, є більш демократичним.

2. Поняття доказового права і теорії доказів у кримінальному процесі.

Теорія доказів являє собою частину науки кримінального процесу, яка присвячена вивченню процесу доказування при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінального провадження.

Як і будь-яка наукова теорія, вона має внутрішню цілісність і відносну самостійність у рамках відповідної науки. Дійсно, як доказування не може бути відокремлене від усього кримінального процесу в цілому, так і теорія доказів не може бути ізольована від науки кримінального процесу. Як частина і ціле вони органічно пов'язані між собою.

Оскільки співвідношення теорії доказів і науки кримінально-процесуального права - це співвідношення частини й цілого, здається очевидним, що службова роль даної теорії визначається єдиними завданнями науки кримінально-процесуального права, які полягають у:

а) поглибленому вивченні положень, що становлять предмет даної галузі знань;

б) теоретичному узагальненні практики кримінального судочинства з метою її подальшого вдосконалення;

в) виробленні наукових рекомендацій з подальшого розвитку кримінально - процесуального законодавства;

г) сприянні правовому вихованню громадян.

Дещо інший зміст має поняття доказового права. Сама назва мабуть уже говорить про те, що ми тут повинні мати на увазі сукупність норм процесуального права, яка регламентує цілі, порядок, межі і зміст діяльності органів і осіб, які уповноважені проводити розслідування та судовий розгляд по кримінальному провадженні.

Доказування являє собою дуже важливу складову частину кримінально-процесуальної діяльності, тому доказове право органічно входить в систему норм кримінально-процесуального права.

Відповідно до того, як доказування становить найважливіший компонент кримінально-процесуальної діяльності, а правові відносини, що складаються у зв'язку з виявленням, збиранням, закріпленням, перевіркою й оцінкою доказів, - найважливіший компонент кримінально-процесуальних відносин, доказове право, що регулює відповідну частину діяльності й суспільних відносин, входить в систему кримінально-процесуального права.

Не маючи свого власного предмета правового регулювання, доказове право, проте, впливає на досить специфічне коло суспільних відносин у сфері кримінального судочинства, які складаються в процесі виявлення, збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів. Ця обставина, як і деякі особливості застосованого тут методу кримінально-процесуального регулювання, лежить в основі виділення доказового права в підгалузь кримінально-процесуального права, що має свої специфічні інститути. За своїм змістом норми доказового права можуть бути досить чітко розмежовані на норми загальної й особливої частини даної підгалузі права, пронизані, однак, єдністю правових цілей, що проявляється в організації відповідних суспільних відносин у напрямі пізнання об'єктивної істини по кожній кримінальній справі. Становлячи специфічну ціль доказування, пізнання істини в той же час є одним з найважливіших компонентів функціонування кримінального судочинства в цілому.

Отже, мета кримінально-процесуального права полягає в застосуванні його конкретних норм у вигляді загальних і загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів кримінального судочинства, що мають правозобов'язальний характер, забезпечений у примусовому порядку суспільним та державним впливом.

До системи норм доказового права входить:

а) положення Конституції України, що встановлюють конституційні принципи і безпосередньо стосуються доказування - перерахувати статті Конституції

б) насамперед норми глави 4КПК України "Докази і доказування", які регулюють, зокрема, предмет доказування в кримінальному провадженні справі, поняття й оцінку доказів і їх процесуальних джерел;

в) норми КПК України що поряд с Конституцією встановлюють принципи - перерахувати;

г) норми, що регулюють негласні слідчі та інші процесуальні дії по збиранню і перевірці доказів;

д) норми, які встановлюють підстави, а також порядок прийняття і обґрунтування процесуальних рішень (навести приклад із арештом - статті по тяжкості злочинів)

Доказовому праву, яке регламентує процесуальну діяльність і ті суспільні відносини, що виникають в зв'язку із збиранням, перевіркою та оцінкою фактичних даних про обставини кримінального провадження з метою встановлення істини, характерні ті ж основні риси, що характеризують кримінально-процесуальне право взагалі. Це, зокрема, єдина для всього кримінально-процесуального права система принципів. Це також єдина система процесуальних гарантій прав та законних інтересів особи як в кримінальному судочинстві . Наприклад - допит неповнолітньої особи, яка може дати дуже цінні показання. Порядок допиту буде завжди однаковий, незважаючи на те, що присутність педагога чи батьків не дасть змоги такій особі розкритися до кінця.

В своїй сукупності ми можемо говорити, що доказове право включає в себе норми, які встановлюють:

- мету і предмет доказування;
- поняття доказів, системи доказів, доказування;
- співвідношення доказування та допоміжних способів збирання інформації у провадженні;
- умови належності та допустимості доказів;
- зміст окремих сторін та етапів доказування (включаючи вихідні положення оцінки доказів)
- поняття способів доказування та системи цих способів; поняття слідчих та негласних слідчих дій по доказуванню і їх системи, особливості окремих дій; особливості збирання, перевірки, оцінки окремих видів доказів;
- компетенцію, повноваження і обов'язки сторін, які здійснюють доказування;
- права та обов'язки сторін, які беруть участь у доказуванні;
- особливості доказування по деяким категоріям кримінальних проваджень.

Як і кожна галузь права, норми доказового права умовно можна поділити на Загальну та Особливу частини.

До Загальної частини доказового права відносяться норми, що регулюють поняття доказів та їх систему, доказування та його елементів, способів, мети і предмета доказування; норми, які регламентують належність доказів, вихідні положення оцінки доказів, перелік прав та обов'язків суб'єктів доказування.

Особлива частина доказового права визначає завдання, порядок зміст слідчих та судових дій по доказуванню; особливості збирання, перевірки,

оцінки окремих видів доказів та їх джерел; вказані особливості стосовно деяких категорій кримінальних проваджень.

І, ще одне поняття, яке необхідно нам охарактеризувати це - теорія доказів. Вона є частиною науки кримінального процесу, тією частиною, яка присвячена вивченню процесу доказування. Вона описує дійсно існуючий нормативний порядок доказування і його практичну реалізацію, вказує на ті труднощі, протиріччя, пробіли, що існують. Це відповідає вимогам адекватності теорії своєму предмету.

Теорія доказів на достатньо високому рівні узагальнення формулює основні поняття і принципи таким чином, що ними охоплюється вся множина окремих і конкретних процедур, що пов'язані з виявленням, дослідженням та оцінкою доказів. В цьому відношенні теорія відрізняється значною повнотою.

Як і кожна наука, теорія доказів має свій предмет. Предмет теорії доказів відрізняється своєю різноманітністю. Її предметом є:

1. правові норми, які встановлюють порядок збирання, перевірки і оцінки доказів по кримінальному провадженні;
2. практична діяльність органів суду, слідства та оперативних працівників в процесі доказування, а також діяльність осіб, що залучаються до участі в цьому процесі;
3. закономірності, що пов'язані з виникненням, зберіганням, передачею і переробкою доказової інформації.

Крім цього в предмет також входить історія розвитку доказового права, нормативний порядок доказування в інших державах, критичний аналіз доказового права інших країн, що базується на інших принципах та положеннях.

Як складова частина науки кримінально-процесуального права теорія доказів являє собою систему наукових положень, що мають досить широкий і багатогранний предмет дослідження. До числа її компонентів варто віднести, насамперед, доказове право як систему юридичних норм, що регулюють мету, зміст, порядок, межі й правові засоби збирання, дослідження, перевірки, закріплення й оцінки доказів, обґрунтованість і вмотивованість висновків правозастосовних органів у ході процесуального доказування. Однак було б неправильно обмежувати предмет цієї теорії тільки доказовим правом. Як і будь-яка теорія, що є логічним узагальненням досвіду суспільної практики, теорія доказів має своїм предметом також практичну діяльність, а точніше закономірності, які виявляються в процесі застосування норм доказового права суб'єктами кримінального судочинства.

Але й цим не обмежується предмет теорії доказів. Він охоплює також аналіз основних понять вчення про докази, дослідження принципів доказування, історії відповідних інститутів, питання доказового права та його застосування у кримінальному процесі багатьох зарубіжних країн.

Важливо підкреслити, що, маючи відносно відособлений і завершений характер, теорія доказів вивчає й узагальнює тільки певний розділ науки кримінально-процесуального права, що охоплює все те, що стосується доказового права, практичної реалізації його норм, відповідної галузі знань.

Саме тому, що теорія доказів у системі науки кримінально-процесуального права посідає відносно (а не абсолютно) відокремлене місце, її компоненти нерозривно взаємозалежні з усіма компонентами науки кримінально-процесуального права. Уявляється очевидним, що просто неможливо було б усвідомити суть доказового права поза аналізом кримінально-процесуального права, складовою частиною якого є доказове право. Правовий статус суб'єктів доказового права знаходиться поза єдиною системою суб'єктів кримінально-процесуального права; характер діяльності й правовідносин, що складаються у зв'язку з виявленням, закріпленням, збиранням, перевіркою й оцінкою доказів, - поза з'ясуванням місця, яке вони посідають в єдиній системі кримінально-процесуальної діяльності та відповідних правовідносин, тощо.

Оскільки співвідношення теорії доказів і науки кримінально-процесуального права - це співвідношення частини й цілого, здається очевидним, що службова роль даної теорії визначається єдиними завданнями науки кримінально-процесуального права, які полягають у:

- а) поглибленому вивченні положень, що становлять предмет даної галузі знань;
- б) теоретичному узагальненні практики кримінального судочинства з метою її подальшого вдосконалення;
- в) виробленні наукових рекомендацій з подальшого розвитку кримінально - процесуального законодавства;
- г) сприянні правовому вихованню громадян.

Виходячи із зазначених загальних завдань науки кримінально - процесуального права можна виділити специфічні завдання теорії доказового права, обумовлені особливостями її предмета. Тут можна говорити про поглиблене дослідження зазначених категорій доказового права, про теоретичне узагальнення слідчої й судової практики його застосування, про вироблення наукових рекомендацій з подальшого вдосконалення норм доказового права й практики застосування саме цих норм у кримінальному судочинстві.

Мета, завдання теорії доказів у кінцевому підсумку визначаються метою та завданнями всього кримінального процесу, зазначеними в ст. 2 КПК України. Однак завдання теорії доказів як науки мають свою власну специфіку, оскільки сприяють виробленню ефективних способів і прийомів доказування, застерігають від можливих помилок у процесі встановлення фактичних обставин у кримінальному провадженні та в кінцевому підсумку сприяють виробленню наукового аналізу застосованих правових норм у процесі доказування, що сприяє вдосконаленню чинного кримінально-процесуального законодавства.

3. Завдання та методи доказового права

Одним із найважливіших завдань кримінально-процесуального законодавства та доказового права є забезпечення суворого дотримання законності при провадженні досудового слідства й судового розгляду по кримінальному провадженні, що може бути досягнуто лише при всебічному, повному й об'єктивному дослідженні обставин.

Крім цього, згідно зі ст. 2 КПК України завданнями кримінально - процесуального законодавства є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Зазначені завдання кримінально-процесуального законодавства є загальними для всіх його стадій:

1) досудового розслідування;

2) підготовчого провадження;

3) судового розгляду;

4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);

5) виконання судових рішень;

6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);

7) провадження у Верховному Суді України;

8) провадження за нововиявленими обставинами.

Однак на деяких з них вирішуються й інші завдання, які властиві безпосередньо їм. Розглянемо завдання кримінального процесу більш детально.

1. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Потреба особи, суспільства та держави у захисті від суспільно небезпечних посягань (у тому числі, кримінальних правопорушень) обумовлюють необхідність створення регулятора суспільних відносин, який буде здатний виконувати цю функцію. Таким є кримінальне право. Однак саме по собі, без механізму реалізації кримінально-правових норм, воно не буде спроможним захистити ні окрему особу, ні суспільство, ні державу загалом. Роль такого механізму, як відомо, виконує кримінальний процес.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право як елементи соціальної системи мають різне функціональне призначення, однак обидві ці галузі регламентують відносини з приводу вчинення кримінального правопорушення. Кримінальне право визначає коло кримінальних правопорушень, функціональне призначення кримінального процесу -

регламентація порядку кримінального провадження. Реалізація кримінальних правовідносин завжди пов'язується з кримінально-процесуальним правом. При цьому кримінальні правовідносини можуть залишитись нереалізованими у разі, якщо не буде встановлена подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила. Реалізація кримінальних правовідносин означає, що всі обставини кримінального правопорушення встановлені, особа, яка його вчинила, притягнута до кримінальної відповідальності та покарана, відновлені порушені права потерпілого, відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. У такому випадку досягнута мета кримінального права, виконане завдання кримінального процесу: особа, суспільство, держава захищені.

Виконання загального завдання кримінального процесу щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень реалізується у функціональних завданнях суб'єктів правозастосування - органів і посадових осіб, що реалізують норми кримінально-процесуального права. Функціональні ролі цих органів і посадових осіб різні, як різними є і безпосередні завдання, що покладаються на них. Так, органи досудового розслідування покликані встановити обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, доказати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду як соціального інституту полягає у здійсненні правосуддя.

Таким чином, виконання завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень визначається функціональним призначенням державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, і зобов'язані повно, всебічно та об'єктивно досліджувати всі обставини кримінального провадження, встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, доказати передбаченими законом засобами її винуватість, призначити справедливе покарання, забезпечити відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не допустити притягнення до відповідальності невинуватого, а у разі слідчо-судової помилки реабілітувати особу та відшкодувати їй шкоду, завдану незаконними діями.

2. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), визначення правами і свободами людини та їх гарантіями змісту і спрямованості діяльності держави (ч. 2 ст. 3) підвищують відповідальність компетентних органів за виконання постановлених перед ними завдань.

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінально-процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів

державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення.

Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним інструментом державної охорони прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб - установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь), слід розуміти встановлення процесуальних гарантій створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, у тому числі і спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують вказані права та інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

Як зазначається у настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини.

Можна виділити такі напрями діяльності в межах забезпечення (гарантування) охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження:

1) створення умов, необхідних для реалізації прав та здійснення законних інтересів. Так, згідно ч. 1 ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та

забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника;

2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав і умов, у передбаченому законом порядку. Так, ч. 1 ст. 132 КПК визначає, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК;

3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав та законних інтересів учасників провадження. Частина 3 ст. 11 КПК встановлює, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. При цьому, відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне

правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення - завдання складне і багатогранне. Його виконання пов'язане з ретельною та кропіткою роботою, спрямованою на виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, на викриття та розшук особи (осіб), які його вчинили, тощо. В результаті проведених під час досудового розслідування дій встановлюються та досліджуються більшість доказів, формується підозра та обвинувачення, що надалі стає предметом судового розгляду та визначає його обсяг і межі.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Названі вимоги характеризують способи дослідження обставин кримінального правопорушення та зібраних доказів. Швидкість, повнота та неупередженість (об'єктивність) мають свій конкретний зміст, однак при цьому вони взаємопов'язані.

Вимога швидкості у кримінальному провадженні означає, що строки проведення досудового розслідування та судового розгляду повинні максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення (початку кримінального провадження). Ідея швидкості кримінального провадження виражена правилом «швидкого суду». Правом на «швидкий суд» повинні володіти усі зацікавлені у цьому особи, насамперед, потерпілий та обвинувачений.

Вимога швидкості є необхідною складовою справедливої процедури, на яку вказують основоположні міжнародні документи. Так, у Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначено, що «кожен має право при визначенні його громадянських прав і обов'язків або при розгляді будь - якого кримінального обвинувачення, що йому пред'явлене, на справедливий, публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» (п. 1 ст. 6). У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право обвинуваченого на розгляд його справи судом без невинуватості затримки перераховано в ряду мінімальних гарантій справедливого правосуддя.

Вимога швидкості впливає на побудову кримінального процесу, визначення повноважень його суб'єктів. Так, для забезпечення швидкості

кримінального провадження запроваджуються спрощені порядки кримінального провадження (досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків).

Серед засад (принципів) кримінального провадження визначено засаду розумних строків (ст. 28 КПК), відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Повноваження державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, також обумовлені процесуальними строками, встановленими законом. Наприклад, в силу вимог ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви,

повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Стаття 219 КПК встановлює, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку і протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину тощо. Таким чином, порушення встановленого законом процесуального строку в діях посадових осіб, які ведуть процес, є порушенням закону і означає незаконність проведеної процесуальної дії. Слід вказати на те, що швидкість як нормативна вимога до здійснення кримінального провадження може бути виражена шляхом використання у тексті закону таких слів, як: строк, період, момент, одночасно, невідкладно, не пізніше, протягом та ін.

Повнота проведеного досудового розслідування та судового розгляду означає, що встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК). Повнота, зокрема, досудового розслідування також означає перевірку даних про вчинення обвинуваченим або іншими особами інших кримінальних правопорушень та прийняття за цими фактами відповідних законних і обґрунтованих рішень.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду забезпечується також їх всебічністю - ретельною перевіркою усіх можливих версій, пояснень, оцінкою доказів, що надходять як від сторони обвинувачення, так і від сторони захисту. Тому однобічність, неповнота - це недостатнє з'ясування чи не з'ясування будь-якої істотної обставини кримінального провадження, залишення без уваги тієї чи іншої обставини, що викриває чи виправдовує обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Неупередженість досудового розслідування та судового розгляду означає об'єктивне, безстороннє дослідження обставин кримінального

провадження, збирання як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, встановлення усіх даних, які характеризують особу обвинуваченого.

Неупередженість дослідження також передбачає уважне ставлення як до показань потерпілого, так і показань підозрюваного, обвинуваченого, їх клопотань і скарг. Усі показання цих осіб повинні ретельно перевірятись, а клопотання, якщо вони обґрунтовані, задовольнятись. Відповідно, упереджене (необ'єктивне) провадження - це провадження здійснене зацікавлено, як правило, з «обвинувальним ухилом». Особливе значення вимога неупередженості має стосовно судового розгляду. Неупередженість передбачає, що суддя при розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження є суб'єктивно вільним від особистих переконань відносно учасників судового провадження, його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому, тобто суддя повинен бути об'єктивно безстороннім. Суддя не повинен мати будь-якого інтересу у провадженні за винятком одного - правильного застосування закону.

Неупередженість - категорія, з однієї сторони, суб'єктивна, що залежить від суб'єктивних факторів, а з іншої - об'єктивна, що формується під впливом об'єктивних умов, що забезпечують її прояв.

До об'єктивних умов забезпечення неупередженості суддів слід віднести побудову судової системи, особливий порядок фінансування судів, порядок призначення і звільнення суддів, їх матеріальне та соціальне забезпечення, незалежність, недоторканність і незмінюваність суддів. Оскільки неупередженість і об'єктивність суддів є важливими передумовами дотримання вимог закону при здійсненні правосуддя, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, закон зобов'язав суддю при виконанні своїх повноважень, а також у позаслужбових відносинах уникати всього того, що може применшити авторитет судової влади, викликати сумнів в його об'єктивності, неупередженості та справедливості.

Неупередженість - категорія, у тому числі, суб'єктивна, що залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від вольових настанов суб'єкта. Для забезпечення неупередженості та об'єктивності суддів у кримінальному процесуальному законі встановлений перелік обставин, які перешкоджають участі судді у розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження (статті 75, 76 КПК).

Поняття «повнота» та «неупередженість» взаємопов'язані. Не може кримінальне провадження вважатись неупередженим, якщо усі можливі версії ретельно не перевірені, не з'ясована наявність обставин, які як викривають, так і виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення (критерії повноти). Не буде і повноти, якщо провадження здійснюється упереджено, зі збиранням і дослідженням виключно обвинувальних доказів, без перевірки доводів невинуватості особи.

Методи теорії судових доказів.

Для повної характеристики теорії доказів необхідно розглянути і її методи. Мова йде про методи теорії, за допомогою яких ця наука пізнає свій

предмет, а не про методи і прийоми, які формуються наукою як методи практичної діяльності.

Для теорії доказів як галузі юридичної науки актуальними і специфічними є такі методи:

Генетичний, спрямований на дослідження гносеологічних, суспільно-економічних і політичних передумов, що зумовлюють формування загальної системи доказового права, його принципів, структури та інститутів.

Історико-юридичний, орієнтований на простеження історичних змін у законодавстві, теорії і практиці доказування, на виявлення елементів наступності правової форми, її змін у певні історичні періоди.

Порівняльно-правовий, який полягає у порівнянні особливостей систем доказового права з урахуванням відмінностей предмета регулювання (наприклад, кримінальний процес, цивільний процес).

Описово-аналітичний, який передбачає якісне описування явищ, які досліджуються, - норм, інститутів і діяльності щодо їх реалізації (зокрема, в науковому тлумаченні смислу і змісту норм на основі більш загальних принципів).

Конкретно-соціологічний, який використовує кількісні характеристики масових явищ (анкетування, опитування, вивчення емпіричної бази дослідження).

Структурно-логічний, спрямований на виявлення структурних особливостей доказового права як нормативної системи, його окремих інститутів, а також структури і логічних властивостей окремих норм доказового права.

Формально-логічний, що застосовується в науці кримінального процесу, яка вивчає значення і зміст кримінально-процесуального закону, що розкриває його конкретні особливості для практичного застосування.

Соціальний експеримент, що застосовується в кримінально-процесуальному праві як метод наукового дослідження, за допомогою якого визначаються оптимальні форми організації кримінального судочинства, зумовлені потребою суспільного розвитку. Можливості застосування соціального експерименту у кримінально-процесуальному праві різноманітні (наприклад, організація і вдосконалення слідчого апарату і органів його управління, розроблення нових організаційно-правових форм залучення населення у здійснення правосуддя можуть бути перевірені методом соціального експерименту перед ухваленням остаточного рішення; у зв'язку із проведенням судової реформи впродовж кількох років фактично здійснювався експеримент щодо введення суду присяжних у кримінальне судочинство Російської Федерації).

Логіко-юридичний, який полягає у визначенні юридичної природи обставин, що підлягають доказуванню, та особливостей предмета доказування у справах про злочини неповнолітніх.

Статистичного аналізу, що полягає в аналізі показників роботи органів досудового розслідування, прокурорів, захисників, суду.

Узагальнення, сутність якого - аналіз точок зору науковців, результатів наукового дослідження.

Є цілком зрозумілим, що в рамках названих спеціальних методів, у свою чергу, використовується і такий метод, як спостереження, та інші.

4. Місце теорії судових доказів у системі наукових знань.

У справі зміцнення законності у кримінальному судочинстві та підвищення його ефективності велика роль належить теоретичній розробці проблем доказового права.

Як відзначалося раніше, теорія доказів і наука кримінального процесу зв'язані як ціле та частина, причому внутрішньо організоване ціле, що утворює упорядковану систему наукового знання. Науковий опис кримінального процесу та його стадій не може бути представлений у відриві від загальних понять і специфіки доказування на цих стадіях; з іншого боку, обґрунтування способів збирання доказів повинне узгоджуватись з характеристикою правовідносин, що складаються між суб'єктами судочинства, їх функціями.

Теорія доказів у складі науки кримінального процесу входить у коло правових наук, що відносяться до суспільних наукових дисциплін, у цілісну систему наукового знання, що охоплює всі галузі науки. Зрозуміло, що характер зв'язків між теорією доказів та іншими галузями знання досить різний. Розходження ці стосуються ступеня близькості, наявності або відсутності субординації, змістовних сторін взаємозв'язку.

Відношення субординації існують також між загальною теорією права й галузевими правовими науками. Однак назвати на цій підставі загальну теорію права методологічною наукою можна лише з відомими застереженнями. Саме поняття методології звичайно пов'язується із загальним, універсальним підходом до завдань і засобів дослідження на рівні філософського узагальнення. У цьому сенсі методологією конкретної правової науки є матеріалістична діалектика, діалектичний метод залишається для кримінального процесу, теорії доказів та інших наук загальним. Методологічний характер загальної теорії права має не універсальну сферу додатка, а спеціальну, яка відноситься тільки до правових наук; конкретні правові дисципліни, як правильно відзначає С.С. Алексєєв, мають і недержавний зв'язок з філософією. Якщо предметом вивчення загальної теорії права є загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правової дійсності в цілому як особливої форми суспільних взаємин людей, то теорія доказів вивчає явища й закономірності, пов'язані з поведінням людей у специфічних умовах вчинення кримінального правопорушення, причинні, часові й просторові взаємозв'язки цих явищ, загальні закономірності відображення подій і дій на матеріальних об'єктах і у свідомості людей.

Особливий інтерес, однак, представляє взаємозв'язок теорії доказів з різними галузями знань. Розглянемо деякі лінії цього взаємозв'язку.

Насамперед, такий зв'язок проявляється між теорією доказів у кримінально-процесуальній науці з наукою кримінального права,

криміналістики, теорією оперативно-розшукової діяльності, цивільного права, цивільного процесу та іншими спеціальними й міжгалузевими юридичними науками.

Велике значення для теорії доказів, котра є однією із самостійних галузей правознавства, мають її зв'язки з наукою кримінального права. Досліджуючи норми кримінального закону та відповідні їм кримінально-правові відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину, та інші важливі елементи кримінальної відповідальності, наука кримінального права не тільки вирішує власні завдання, але й слугує методологічною основою для всіх юридичних наукових знань кримінального циклу.

Кримінальне право обумовлює багато норм і інститутів кримінально-процесуального права. Інакше кажучи, кримінальне (матеріальне) право і кримінально-процесуальне право співвідносяться між собою як зміст і форма. Кримінально-процесуальне право є формою, в якій знаходить своє застосування зміст кримінального права.

Норми кримінально-процесуального права не можуть суперечити нормам кримінального права, оскільки основне їх призначення полягає у сприянні забезпеченню реалізації норм кримінального права.

Особливо відчутно впливає наука кримінального права на криміналістику, тому що саме виникнення цього наукового знання було зумовлено необхідністю забезпечення за допомогою її понять, прийомів і методів ефективної реалізації кримінального законодавства. Щодо цього необхідно ще раз згадати слова автора перших робіт із криміналістики Г. Гроса, який ще наприкінці ХУІІІ ст. писав, що в певному сенсі ця наука є реальністю кримінального права разом з іншими допоміжними науками.

Не менш важливе значення має зв'язок науки кримінального процесу (теорії доказів) з криміналістикою, хоча до останнього часу питання про їх співвідношення залишається дуже дискусійним. Про історію, стан та перспективи розвитку зв'язків цих наук існують різноманітні точки зору, які можна поділити на три групи:

1. Ряд відомих авторів називають криміналістику складовою частиною або самостійним курсом науки кримінального процесу. Ще в 1958 р. М.С. Строгович писав, що криміналістика - це юридична наукова дисципліна, тому що вона вивчає методи розслідування злочинів, а також способи найбільш успішного та правильного здійснення процесуальних дій і в цій своїй частині «являє собою кримінально-процесуальну дисципліну, продовження або спеціальний курс кримінального процесу». В 1968 р. він ще раз підтвердив цю точку зору.

Аналогічний підхід про входження криміналістики в науку кримінального процесу обґрунтував у своїх роботах В.Г. Даєв. У 1982 р. він писав, що в кримінальний процес як особливий вид державної діяльності, спрямований на боротьбу зі злочинністю, необхідно включити здійснення уповноваженими державними органами попередження, виявлення й розкриття злочинів, здійснення правосуддя по кримінальних справах, а також прокурорський нагляд у цій сфері. Виходячи з цього він підкреслював, що

«наука кримінального процесу в широкому сенсі слова повинна мати своїм предметом не тільки кримінально- процесуальне право, але й оперативно-розшукову діяльність органів дізнання, а також криміналістику як науку про закономірності виникнення, збирання, дослідження й використання доказів по кримінальних справах».

Аналізуючи ці значення, варто визнати, що наука кримінального процесу, криміналістика та теорія оперативно-розшукової діяльності дійсно перетинаються в дослідженнях державно-правових аспектів боротьби зі злочинністю. Ця обставина поєднує їх і дозволяє говорити про спільну підтримку даних галузей наукового знання. Однак твердження про те, що вони становлять єдину та загальну науку кримінального процесу, визнати обґрунтованим не можна. Спільність об'єкта пізнання зовсім не означає єдності їх предметів. Кожна з даних наук вивчає державно-правові аспекти боротьби зі злочинністю зі своїх позицій, і тому наука кримінального процесу, криміналістика, теорія оперативно-розшукової діяльності мають власні предмети і є самостійними галузями наукового знання.

Деякі дослідники «жорстко» протиставляють криміналістику науці кримінального процесу. Прихильники цієї точки зору підкреслюють відмінності не тільки предметів цих юридичних наук, але й об'єктів їх дослідження. У працях цих вчених обґрунтовується незалежність криміналістики та науки кримінального процесу.

Так, А.Н. Васильєв у ряді своїх робіт і, зокрема, у статті, присвяченій дослідженню проблеми співвідношення криміналістики та кримінально-процесуальної теорії доказів, писав, що предмет науки кримінального процесу охоплює норми кримінально-процесуального права, діяльності суду, прокуратури та органів слідства, засновані на процесуальному законі при розслідуванні й вирішенні кримінальних справ, і кримінально-процесуальні відносини, що виникають між учасниками кримінального процесу. Розвиваючи це положення, він відзначав, що наука кримінального процесу не може не аналізувати сутність явищ, пов'язаних зі встановленням об'єктивної істини, використанням процесуальної форми як найкращого засобу доказового досягнення даної мети. Що ж стосується науки криміналістики, то в її предмет входять лише науково-технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації з розслідування злочинів, а також методи їх застосування в рамках кримінально-процесуальних норм, розроблені на основі досягнень спеціальних наук і узагальнення слідчої й експертної практики. Виходячи із цього А.Н. Васильєв був не згодний з тим, що криміналістика та наука кримінального процесу рівною мірою повинні вивчати теорію судових доказів, процес експертного дослідження та ін..

Нині все більш широкого визнання набуває судження, що займає немовби проміжне положення між розглянутими позиціями. На відміну від першої, воно підкреслює самостійність науки криміналістики, а на противагу другій - розкриває глибокі внутрішні зв'язки порівнюваних наук. Така точка зору знайшла своє найбільш повне обґрунтування й розвиток у працях Р. С. Белкіна, де, зазначаючи самостійність предметів криміналістики й науки

кримінального процесу, разом з тим справедливо підкреслюється, що «розходження в їх предметах зовсім не виключає часткового збігу об'єктів дослідження, що має місце стосовно норм закону». І, нарешті, він підсумовує, що «у відомому сенсі збігається й такий об'єкт дослідження обох наук - криміналістики й кримінального процесу, - як заснована на кримінально-процесуальному законі діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури й суду. Однак і в останньому випадку кожна із зазначених наук вивчає цю діяльність своїми методами, у своєму аспекті й для своїх цілей, виразно відмінних від методів, аспекту й цілей іншої науки».

Поділяючи дану точку зору, необхідно підкреслити, що відзначені зв'язки криміналістики з наукою кримінального процесу не закінчуються певним збігом їх об'єктів і наявністю в них самостійних предметів. Поряд із цим наука кримінального процесу й, природно, частина її, теорія доказів, вивчає такі проблеми, які нерідко є базовими положеннями для розробки криміналістичних, технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій, що дозволяє говорити про її методологічне значення для криміналістики. І криміналістика, формуючи свої висновки про організацію слідчої діяльності, попередження, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, розшук й викриття осіб, що їх вчинили, і про інші подібні складні проблеми, у свою чергу впливає на розвиток науки кримінального процесу.

Взаємозв'язок теорії доказів у кримінальному процесі й теорії доказів у цивільному процесі обумовлений головним чином однаковістю методів правового регулювання, притаманного обох наукам.

Не існує загального доказового права для кримінального й цивільного процесів, тому що різними є завдання, предмет, способи, суб'єкти доказування. Відповідно немає і єдиної теорії доказів. Однак деякі розділи кримінального та цивільного процесів тісно пов'язані між собою, а тому пов'язані й теорія доказів у кримінальному процесі й теорія доказів у цивільному процесі. Єдність методологічної основи доказування у кримінальному й цивільному процесах, єдність низки керівних принципів і визначень (визначення доказів, оцінки доказів, критерію істини), а також однотипність процесу збирання й дослідження фактичної інформації шляхом огляду, призначення й проведення експертизи, прилучення документів та інше обумовлюють збіг багатьох понять і концепцій в обох теоріях доказів.

Слід зазначити, що неодноразово робилися спроби розглянути питання доказування у кримінальному й цивільному процесах у рамках однієї узагальненої теорії. Однак обґрунтувати наскрізні її положення вдається лише при дослідженні деяких, найбільш загальних проблем; основний же зміст доказування вимагає роздільного дослідження. У цілому ж відмінність предмета вивчення теорії доказів у кримінальному й цивільному процесах сумніву не викликає (зокрема, доказове право в кожному з них має самостійні джерела й практику).

Необхідно також відзначити зв'язок теорії доказів у кримінальному та цивільному процесі з наукою цивільного права, оскільки наука цивільного

права органічно пов'язана зі вказаними науками. Зміст правових розробок з цивільного процесу в багатьох моментах визначається особливостями матеріально-правового вчення про відповідні цивільно-правові інститути. Це можна проілюструвати на таких прикладах: цивільно-процесуальне вчення про докази відчуває на собі вплив матеріально-правової концепції про умови дійсності угод; на теорію цивільно-процесуальної відповідальності впливає матеріально-правове вчення про цивільно-правову відповідальність. Таке співвідношення між зазначеними галузями юридичної науки є цілком закономірним, бо зміст цивільно - процесуальних норм багато в чому визначається змістом норм цивільного права.

Останнім часом ще більше зросло значення зв'язків теорії доказів у кримінальному процесі з науками криміналістики, цивільного права і цивільного процесу у зв'язку із глибокими соціально-економічними перетвореннями, які спричинили корінні зміни в державному устрої та законодавстві України й інших держав близького зарубіжжя.

Конституція України, Цивільний і Цивільно-процесуальний кодекси України, а також інші відповідні їм законодавчі акти вимагають перегляду багатьох аспектів захисту матеріальних інтересів фізичних і юридичних осіб, у тому числі й у сфері кримінального судочинства з використанням можливостей криміналістики.

Оскільки кримінально-процесуальне законодавство вимагає від органів дізнання, слідчих, прокурорів і суддів при наявності достатніх доказів, що свідчать про заподіяння злочином матеріального збитку, вживати всіх необхідних заходів для забезпечення пред'явленого або можливого в майбутньому цивільного позову, кримінальний процес і криміналістика розробляють відповідні засоби, прийоми й методи для реалізації цієї вимоги, що неможливо без врахування відповідних сучасних досліджень наук цивільного й цивільно-процесуального права.

У сучасному правознавстві поряд з галузевими іноді виділяють міжгалузеві юридичні науки. На відміну від галузевих наук, об'єктом дослідження яких є норми права, що регулюють однорідні суспільні відносини, міжгалузеві науки вивчають комплекси різнорідних норм права, що регулюють вужчі сфери суспільних відносин. До їх числа деякі автори відносять такі науки: оперативно- розшукову діяльність, прокурорський нагляд, господарське право, банківське право та ін.

Висновки

1. Розслідування злочинів, розгляд і вирішення кримінальних проваджень у суді - це сфера кримінально-процесуальної діяльності зазначених органів. Процес доказування - це формування доказів і їх процесуальних джерел по виявленню, дослідженню, збиранню, перевірці, закріпленню та оцінці, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Теорія доказів являє собою частину науки кримінального процесу, яка присвячена вивченню процесу доказування при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи.

2. Мета кримінально-процесуального права полягає в застосуванні його конкретних норм у вигляді загальних і загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів кримінального судочинства, що мають правозобов'язальний характер, забезпечений у примусовому порядку суспільним та державним впливом.

Кримінально-процесуальне законодавство як особливий вид соціально-правової діяльності покликане забезпечити в першу чергу вирішення трьох основних завдань:

- 1) захист прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин (юридичних і фізичних осіб), яким злочином заподіяно шкоду;
- 2) захист особи від незаконного й безпідставного обвинувачення, засудження в ході кримінального судочинства;
- 3) викриття осіб, винних у вчиненні злочинів та справедливе їх покарання.

3. Теорія доказів у складі науки кримінального процесу входить у коло правових наук, що відносяться до суспільних наукових дисциплін, у цілісну систему наукового знання, що охоплює всі галузі науки. Зрозуміло, що характер зв'язків між теорією доказів та іншими галузями знання досить різний. Розходження ці стосуються ступеня близькості, наявності або відсутності субординації, змістовних сторін взаємозв'язку.